

ШАЛҚАП

ҒАЛЫМДАР ДЕРЕГІ

ШАЛҚАР ӨЛКЕСІНІҢ ҚАЗБА БАЙЛЫҚТАРЫН БІЛЕСІЗ БЕ?

«ӨУЕЛІ ТӨНІР ЖЕРГЕ БЕРЕДІ, ЖЕРГЕ БЕРСЕ ЕЛГЕ БЕРЕДІ, ЕЛГЕ БЕРСЕ ЕРГЕ БЕРЕДІ», ДЕГЕН ҚАНАТТЫ СӨЗ БАР. ОСЫ БІР ТАМЫРЫ ТЕРЕНДЕ ЖАТҚАН, ДАНАЛЫҚ СӨЗДІҢ БАЛАМАСЫ «ЕЛ ТАГДЫРЫ – ЖЕР ТАГДЫРЫ» ДЕГЕН ТҰЖЫРЫМҒА КЕЛЕДІ. ЖАЗЫ ЖАЙЛЫ, БАУЫРЫ – БАЙЛЫҚҚА, ӨРІСІ – МАЛҒА ТӨЛҒАН. ТӨПІРАҒЫНДА ТӨҚШЫЛЫҚ ТҮНҒАН, ДАРХАН ҚАЗАҚТЫҢ ЖЕРІНДЕ ҒҰМЫР КЕШІП ЖАТҚАН ТӨУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТІМІЗДІҢ НАЙЫМ ЕНДЕСІ БЫҚ БОЛА БЕРЕРІНЕ ЕШҚОМ ШҮБӨ КЕЛТІРМЕС ТҮГІН ТАРТСА МАЙЫ ШЫҚҚАН. ОСЫ ҚАСИЕТТІ ЖЕРЛЕРІМІЗДІҢ НЕГІЗГІ ҚАЙНАР КӨЗІ — ЖЕР АСТЫ ҚАЗБА БАЙЛЫҚТАРЫНЫҢ МОЛДЫ-ҒЫНДА БОЛЫП ОТЫР. САН ҒАСЫРЛАРДЫҢ ЖІКМБЕК СЫРЫН ҚОЙЫМА ЖАСЫРҒАН ШЕЖІРЕЛІ ШАЛҚАР ТӨПІРАҒЫДА, ТАҒЫЛЫМДЫ ТАРИХЫ-МЕН ҚОСА, ЖЕР АСТЫ ҚАЗБА БАЙЛЫҚТАРЫНАН КЕНДЕ ЕМЕС, БҰЛАРДЫҢ БЫРСЫҒЫРАСЫНЫҢ ИГІЛІП БҮТІН КӨРІЛМЕСЕ ДЕ КЕЛЕШЕК ҰРПАҚТЫҢ КӨКЕҒҮ ДАУСЫ. ОСЫ ТАБИҒИ ҚҰЙДЫЛЫҚТАР ТҮРАЛЫ БОЛАШАҚТЫҢ ТҮТҚАСЫН БЕРІК ҰСТАР ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҒЫМЫЗ ҚАНШАЛЫҚТЫ БІЛЕДІ? ОСЫНЫ ОЛАРҒА АҒА БҰЫН ӨКІЛДЕРІ ҚАЛАЙ ЖЕТКІЗІП ЖҮРҮ БҮЛ ӨРИНЕ КӨКЕЙДЕ ТҮРҒАН ЖАУАБЫ БҰЛЫҒҒЫР САУАЛДАҒЫН БІРІ ҒАНА.

ҚАЗІР ЕЛІМІЗДЕ «ЖАСТАР ЖЕР ҚОЙНАУЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚҰЛЫҚСЫЗ, ГЕОЛОГИЯ САЛАСЫНА ЖАС МАМАҢДАР ЖЕТІСПЕЙДІ», ДЕГЕН ПІКІРЛЕР ҚАЛЫПТАСУДА. УАҚЫТТАР ӨТЕ БҰЙЫҢ ДА ШЕШІМІ БОЛАР, БАСТЫСЫ, БҮЛ САЛАДА БҮТІНГЕ ДЕЙІН ЖАСАЛҒАН ТӨЛЫМДІ ҮСТЕР БАР. ЖАЛАН ДАЛАДАН ЖАНАЛЫҚ ӨДЕП, ҚАЙРАН УАҚЫТТАРДЫ САРЫП ЕТКЕН СОЛ ГЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ҚОРЫТЫНДЫСЫ ТҮҒАН ЕЛІМ ЖЕРІМ ДЕГЕН ӨРҮП ПЕНДЕГЕ ТАРИХИ ҚҰЖАТ ҚАЙ БОЛСА ЕКЕН ДЕЙСІҢ. ОСЫ РЕТТЕ БІЗ ШАЛҚАР ЖЕРІНІҢ ҚАЗБА БАЙЛЫҚТАРЫ ЖАЙЫНДА МАЗМҰНДЫ ДЕРЕКТЕРІ БАР ЕЛІМІЗДІҢ ГЕОЛОГИЯ САЛАСЫНЫҢ МАЙТАЛМАН МАМАҢДАРЫ АҚТӨБЕЛІК АРДА ЕРЛЕРМЕН ТІЛДЕСІП, МӘЛІМТТЕРІН ОҚЫРМАН НАЗАРЫНА ҰСЫНУДЫ ЖӨН КӨРДІК.

Михаил ГИЛЬМАНОВ, Ақтөбе қаласындағы «Запрудгеология» ЖШС-ның қызметкері, Қазақстанның Құрметті геологы:

— Ені 600 шақырым, ұзындығы 650 шақырым болатын Шалқар ауданының геологиялық ерекшеліктеріне байланысты аудандағы негізгі қорымды мақсаттарына пайдаланылатын төңіректегі аса пайдалы қазбалар бар.

Сеймілі Ауданның солтүстік-батыс және оңтүстік-батыс бөліктерінде шоғырланған тас құрылыс материалдарына қажетті шикізаттар зәуірінен бастап, әсіресе, Ауданның солтүстік-батыс бөлігінде Мұғал-

лыққа қарай бір шақырым жерде құрамында темірдің бар Жаңақосп құмды кен орны орналасқан. Оның қоры 10 млн. куб м. жақын. Шалқардың оңтүстік шығысына қарай 6,5 шақырым жердегі Сарықөзден шығысқа қарай 1,5 шақырым жерде орны ендікпенде қолданылатын Тасбулак кен орны бар.

Ауданда қиыршық тасты құм (кварц) қоспағы кен орындары тобын атауға болады. Әр қиыршық тасты құмның көлемі 5 мм. артық түрлерден тұрады. бұны көбіне жол құрылысына қолданады. Мысалы, қиыршық тасты құм Бейнеу—Шалқар теміржол торабасының солтүстік батығынан 12 шақырым қашықтықтағы — Есенқұдыққа, Шалқардан солтүстік батысына қарай 25 шақырымдағы — Ұлпаң Ұлпан разьбейінен батысқа қарай 8 шақырым жерде, Қауылжыр стансасынан оңтүстік шығысқа қарай 2,5 шақырым жерде (құмдағы қиыршық тас мөлшері 20-60 пайыз) кездеседі. Осындай құм тастар Шоқысу стансасынан солтүстікке қарай 20 шақырымдағы Сарытөбесінде, Топаң стансасынан оңтүстік батысқа қарай 17 шақырым қашықтықтағы Тасаран тауында, аудан орталығынан солтүстік батысқа қарай 45 шақырымда, Қыдырмыл стансасынан оңтүстік-шығысқа

да болған жанартаулық және шөгінді жыныстарын жауып тастаған. Сол кездегі өскеннен қалдықтарын қазар біз дала аймақтарында аңғарамыз (Шоқықалаң 1-6).

Бұрын анықталған геологиялық тарап негізіндегі қазбалар Шалқар ауданында пайдалы қазбалардың көптеген түрлері анықталды. Ауданда ағалы мыс, титан, темір рудалары, алюминий секілді пайдалы қазбалар бар. Шалқар жерінде сонымен қатар өнеркәсіп көлемінде ас тұзы мол кездеседі, өбекке құрылыс тасының кен орны және ұлпаң көлемдегі құрылыс материалдары үшін шикізаттар бар.

ТҒМІР РУДАЛАРЫ

1944 жылы зерттеу кезінде Шалқардан оңтүстікке қарай 100 шақырым қашықтықта орналасқан Көкбулак ірі кен орны анықталды. Зерттеу XX ғасырдың 50-ші жылдардан басында жүргізілді. Руданың кен орындары шөгінді жыныстарына жатады. Бұл қазба 20-30 метр тереңдікте құм мен саз арасында келденең жатыр. Өнеркәсіп категориясы бойынша кен орындарының қорындағы 1,3 млрд тонна руда құрамында орта есеппен 39% темір бар. Руда құрамында көп көлемде марганец, ванадий, никель, және руданың табиғи қосындылары бар.

ТИТАН ЖӘНЕ ЦИРКОНИЙ

Аудан аймағында Прогнозный және Топаңда титанды цирконий ұсақ тау жыныстары бар. Прогнозный кені Арал маңының солтүстігінде, Шалқардан оңтүстік — батысқа қарай 182 шақырым қашықтықта орналасқан. Бұл жерге 1968 жылы алдын-ала зерттеу жүргізілген. Титан минералының пайдалы компоненті (ильменит, лейкоксен) құрамында ден теріздегі болып кездеседі және оларды құмды сүмбі шикі кезінде табуға болады. Кен орындарындағы титан минералдарының қоры 10 млн тоннадан асса, мөлшері орта есеппен 50 кг куб метрге тең.

МЫС РУДАЛАРЫ

Мыс рудаларының кен орындары ауданда аса үлкен емес (қоры 10 – 15 млн тонна мыс) және тау кен өнеркәсібіне салу үшін қор жеткіліксіз, бірақ геолог — барлаушылардың тиымсыз жұмыстарының нәтижесінде ірі мыс кен орындарының анықталуы мүмкін.

АЛЮМИНИЙ ШИКОЗАТЫ

Шалқар ауданының солтүстік бөлігінде Ұлы, Талдық өзені мен

жатында біршоғыр станкасының аумағында ұлу тас қалыптасуының бірнеше көп орындары анықталған. Олар диабазалар мен порфириттер. Бұл көп орындары Біршоғыр станкасына жақын жерде. Біршоғыр станкасына 5-18 шақырым қашықтықта орналасқан кристалл күйіндегі известтің түрі біршоғыр, Әрсай, Отаған, т.б. көп орындарында кездеседі. Қызылсай бекетінен оңтүстік батысқа қарай 9-10 шақырым қашықтықта анықталған тастық кварцті ұсақ конгломераттың көп бар. Шығыс станкасынан солтүстікке қарай 30 шақырымда Кергесінен жерінде кристалды известің көп орыны бар. Жоғары аталған диабазалардың бір бөлігі темірмен қырық, тасын өндіру, темір бетон шпалдарын шығаруды, бутты тастарды пайдалану үшін игерілуде. Аудандығы кристалды известіңтер қырықтан тас өндірісінен басқа цемент, күрпінің известің, минералды карбонатты тұйыршықтар өндіруде қолданылуы мүмкін. Біздің көп орындарда өндірілген диабазалы және известің кристалды тастар облыс сұранысынан қанағаттандырылп қана қоймай республикамыздың басқа облыстарына да экспортталуда.

Шалқардың оңтүстік батыс бөлігінде ұлу тастың көлемде бес көп орыны анықталған (батысқа қарай Балқашпен ауданында, алды әрі Маңғыстау облысында да көп таралған). Олар - Ақмола, Саясай, Мұқамаломна, Успрт, Оңтүстік. Аталған ұлу тас объектілерінің арасындағы жақсы зерттелген және қазір жылыан рдс — Оңтүстік көп орыны. Бүгін күнге ТЭМ (техникалық, экономикалық маңызымен) және тұрақты кондициялар жобасын жасау үшін геологиялық негіздемесі дайындалған. Көп орыны аудан орталығынан оңтүстік батысқа қарай 230 шақырым, Сайыу Шалқар темір жолынан оңтүстікке қарай 18 шақырым, Қарасай сайынан солтүстікке қарай үш шақырым жерде орналасқан. Бұл жерлер 1990-91 жылдары «Зап-Казгеология» ӨКБ экспедициясымен толық барланған. Барлау бұрылау арқылы жүргізілді. Осы көп орында орта белгімен тастың тауарлы блоктарының шығу мақсатын анықтауда тәжірибелі қарьер кесіп өтті. Көп орының тасы құрылыс блоктары өндіру талаптарына толық сай келеді, оның ішінде қордың көлемі 30 пайыз өндіріс материалдар тіплетіңалар едінің төменгілері т.б.). Ұлу тас көп орының қоры 19,7 млн.куб.м деп жобаланған. Аталмыш көп оры болашақтық маңына қорға қойылған.

Шалқар өлкесінде қадмелі саз қорымен өндіруді қолданылатын саз түрлері де бар. Белгілі зерттелген ірінің саздарының көп орындары аудан орталығынан 3-26 шақырым қашықтықта орналасқан. Барланған саздың бір бөлігі М-100 маркалы қорш шығаруына орай игерілуде. Саз қорш объектілеріне Жылтыр (Жылтыр аумағының маңы), Қабырғатау, Қыуынжар (Қыуырғас еталаасының солтүстік шығысқа қарай 3-5 шақырым), Ұлтан (Осы стансадан оңтүстік батысқа қарай бір шақырым), Шалқар көп орындары (өлеу), т.б. жетуге болады. Ауданда құрылыс материалдары ретінде кеңінен қолданылатын құм көп орындары аз емес. Мысалы Шалқардан солтүстік шығысқа қарай 12 шақырым, Жылтырдан оңтүстік шы-

ғындарындағы құмдылық тас мөлшері 16-85 пайыз. Қоры 5,9 млн.куб.м көлемінде.

Шалқар ауданындағы құрамында көмір көп жыныстар қоры да өресше қызығушылық туғызады. Бұл ретте Шалқардан Арал теңізінен сол жақ жағалауына дейінгі аймақ 1973 жылы «ССРО-ның көмір мен жанғыш тақта тас көп орындарының геологиясы» атты америкалы басшылығында ресми түрде «Арал маңы көп орындары тобы» деп көрсетілген. Арал маңы құрамында көмір көп жынысты қоры күні бүгінге дейін толық зерттелмеген, өшбір көп орыны игерілмеген. Көмір қоры шамамен 44-45 млн. тонна деп жобаланған. Қоры көмірдің салыстырмалы түрдегі көрсеткіші Қошқарата ағына көліп қосылатын Көңірлік және Ащықтық бойында кездеседі. Көңірлік орының батысында анықталған көмір қорының аумағы 2 шақырымды құрайды. Көңірліктегі көмір қабаты тереңде жатыр, ауыспалы қуаты 0,75-1,5 метр аралығында. Көмірдің құрдып 25-30 пайыз жану жылуы 4430-4470 ккал/кг. Ащықтық орында да көмір пайда болуы анықталды. Жоғарыда анықталған орындардағы көмірдің жалпы аумағының созылмалылығы 30 шақырым шамасында. Соның уақытқа дейін аудан көмірін барлау мен игерудің «терс факторы» жоғарыдағы жинақта айтылғандай өлді мекендер мен қалынас жолдарының қашықтығы болып есептеледі. Дегенмен сазар Жазасызан, Сайыу, теміржолының галереясының арасында бұл мәселенің де келішекте он үшіншің табары сөзсіз.

Владимир ЮРИШ, профессор, Қазақстанға әнбеп сілген жер қойнауын барлаушы, ҚР минералды ресурстар Академиясының корреспондент мүшесі,

— Шалқар ауданының көп аумағына Солтүстік Мұзды мұхиттан бастау алып, Шыңжаңға дейін созылып жатып, Осыал тауларының оңтүстік өңірінің түр бұл Біршоғыр, Бақтыбай, Бала

Баян, т.м., Бай Жак, с.з., тау, Жа-ман, тау, шалқары, бар, Баян, Жан, аны, тау, ала-р. Бұл таулар мен тау жоталары жанартаулардан пайда болған деп есептеледі. 300 - 370 млн. жыл бұрын бұл жерлерде мұхит болып, түбінде жанартаулар көтеріліп атықалаған. Соның нәтижесінде мыс рудалары пайда болған (Жылаң, Жазасызан, Жоғары Шуындар және басқа да көп орындары анықталды). 40-80 млн. жыл бұрын бұл жерлерде басқа теңіздің пайда болуының себебінен құмды және сазды шөгінділерімен өртеле пай-

Ащысай бөсіп көп орыны бар. Осы аймақ 50-ші жылдардың басында анықталды. Бұндағы алюминий рудасының қоры 7 млн. тоннадан асады. Бұл көп орыны Павлодар глинозем (топырақта болатын алюминий қышқылы) зауытының балансында болды. Бірақ кейін жылдардағы экономикалық дағдарыста байланысты игерілмей қалды.

АЛТЫН

Ұлы Талдық пен Ащысай арасында боксит көп орыны маңында кей бөліктері Шалқар ауданы аумағына қарайтын Оңтүстік — Балқымбай ірі алтын алаңы анықталды. Алтын бұл жерде алтынды руданың құрамында және алтын әрнегі, гүлдірек түрінде де кездеседі. Бұл объект өте ірі және оны игеру үшін көп қаржы жұмсалды талап етеді, қалықаралық экспорттердің бағалауы бойында бұл өнеркәсіп өріс көзі болатындығына сенім білдіреді.

ТҮЗ

70-ші жылдың аяғы мен 80-ші жылдардың басында Шалқар ауданында алдан ала игерілген барлау бойынша тұнбалы ас тұзының үш көп орыны анықталды: олар Қышкөне — тұз, Қорған-тұз және Балқасан — тұз. Қышкөне тұз көп орыны Шалқардан оңтүстік батысқа қарай 55 шақырым қашықтықта орналасқан және көп атауымен атаулады. Тұздың қоры 1,3 млн. тонна. Тұз өңеші құрылған жатады және бетінен өндіріледі. Балқасан тұз көп орыны Шалқардан солтүстікке қарай 40 шақырым жерде орналасқан және көп атауымен аталады. 1980-1982 жылдардағы бағалау бойынша тұздың қоры 1,5 млн. тоннаны құрайды. Тұз жағға жарамды және плин пайдалану таспадері қарайымыз және тұздың 15 см қабатын бетінен күрші алу арқылы алынады.

Қорған-тұз көп орыны Шалқардан оңтүстік батысқа қарай 60 шақырым қашықтықта орналасқан көп атауымен атаулаған. Қышкөне тұз көп орының қасында орналасқан. Тұздардың қоры 6,9 млн. тонна. Осы көп орының жалпы қоры шамамен 14 млн. тоннаға құрайды. Көп орыны ашық әдіспен алуға ыңғайлы және қазу жұмыстарына ыңғайлы.

Р.С. Әзінің жұмыстарымен шілдетіп айта алатын тәжірибесі мол қос геологтың жоғарыда келтірілген бұл деректеріне қарап, Шалқардың жер қойнауы тұрып тұрған қазына көзін аңғардық. «Жері бейбанды өлі бай» демекші, Шалқарды алда жартып көмел қалаштарды күтіп тұр деген ой келеді. Айтылған деректер ақиқаттың ауылына таяп, қазба байлықтарды өндіретін алып жобалар күзеге асып жатса, бұл да Алланың өлге сыйлаған несібесі деп ұғымалық.

Қазірде сөзсіздің үстіне шыққан ардагер геологтардың: «Балаға мағандық тандасарда алдымен қабілетін өскеріп, ақылдың жер қойнауын барлайтын геолог мағандарын өзірлейтін жоғары оқу орындарына жыл сілтеңіздер...» деген тілектерін де ойлана жүрейік.

**Мұхтар МЫРЗАЛИН,
«Шалқар».**